

<https://doi.org/10.67471/HJJV5837>

İQTİSADI İNKİŞAF VƏ BOŞANMALAR: BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏ KONTEKSTİNDƏ MÜQAYİSƏLİ TƏHLİL

Məryam Azər qızı Ədilxanova

Müəllim

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)

maryam_adilkhanova@unec.edu.az

Xülasə: Bu məqalədə iqtisadi inkişaf, makroiqtisadi sabitlik və boşanmalar arasında əlaqə beynəlxalq təcrübə kontekstində təhlil olunur. Əsas məqsəd iqtisadi artım, işsizlik, gəlir imkanları, qadınların iqtisadi müstəqilliyi, şəhərləşmə və sosial normalardakı dəyişikliklərin nikah və boşanma dinamikasına necə təsir etdiyini müqayisəli şəkildə izah etməkdir. Məqalədə Türkiyə, Gürcüstan və Qazaxıstan nümunələri daha ətraflı nəzərdən keçirilir, daha sonra keçid iqtisadiyyatı ölkələri və inkişaf etmiş ölkələr üzrə global tendensiyalar müqayisə edilir. Təhlil göstərir ki, iqtisadi inkişafın boşanmaya təsiri xətti və birmənalı deyil. Bir tərəfdən, işsizlik, inflyasiya və maliyyə çətinliyi ailədaxili gərginliyi artıraraq boşanma riskini yüksəldə bilər. Digər tərəfdən, iqtisadi böhran dövrlərində boşanmanın maliyyə xərcləri artdığı üçün cütlüklər ayrılma qərarını təxirə sala bilərlər. Rifahın yüksəlməsi isə həm nikah qərarlarını asanlaşdırır, həm də fərdlərə uğursuz evlilikdən çıxmaq üçün daha çox iqtisadi imkan verə bilər. Nəticə olaraq, boşanmaların artımı yalnız "ailə dəyərlərinin zəifləməsi" kimi deyil, iqtisadi modernləşmə, hüquqi əlçatanlıq, qadınların muxtariyyəti və ailə institutunun transformasiyası fonunda çoxamilli proses kimi qiymətləndirilməlidir.

Açar sözlər: iqtisadi inkişaf, boşanma, nikah, işsizlik, ÜDM artımı, ailə institutu, beynəlxalq təcrübə, sosial-iqtisadi transformasiya.

Giriş

Ailə institutu cəmiyyətin demoqrafik, sosial və iqtisadi davamlılığının əsas dayaqlarından biridir. Nikah yalnız iki fərdin şəxsi münasibətini deyil, eyni zamanda resursların bölüşdürülməsini, uşaq tərbiyəsini, sosial təminatı, mənzil qərarlarını və nəsillərarası dəstəyi əhatə edən sosial-iqtisadi institutdur. Bu səbəbdən nikahların pozulması, yəni boşanma, sadəcə şəxsi və hüquqi hadisə kimi deyil, cəmiyyətin iqtisadi və sosial strukturundakı dəyişikliklərin mühüm göstəricilərindən biri kimi təhlil olunmalıdır.

Son onilliklərdə dünyanın müxtəlif regionlarında nikah və boşanma göstəricilərində ciddi dəyişikliklər müşahidə olunur. Bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə evlənmə nisbəti uzunmüddətli olaraq azalır; eyni zamanda bəzi ölkələrdə boşanma nisbəti yüksəlir, digərlərində isə evlənmələrin azalması səbəbindən boşanmaların ümumi əhali üzrə göstəricisi də sabitləşir və ya azalır. "Our World in Data" platformasının nikah və boşanma üzrə məlumat bazası OECD, CDC, ABŞ Siyahıyaalma Bürosu və digər mənbələrdən istifadə etməklə bu prosesləri uzunmüddətli global müqayisə üçün təqdim edir; burada boşanma nisbəti bir il ərzində hər 1000 nəfərə düşən boşanma sayı kimi izah olunur (Herre və digərləri, 2025).

Bu mövzunun aktuallığı ondan ibarətdir ki, boşanma göstəricilərinin artımı çox vaxt ictimai müzakirələrdə yalnız mənəvi və mədəni dəyişikliklərlə əlaqələndirilir. Halbuki beynəlxalq tədqiqatlar göstərir ki, ailə sabitliyinə iqtisadi artım, işsizlik, inflyasiya, mənzil xərcləri, qadınların əmək bazarında iştirakı, təhsil səviyyəsi, urbanizasiya, sosial müdafiə mexanizmləri və hüquqi prosedurların əlçatanlığı da ciddi təsir göstərir. Bu baxımdan, boşanmaların dinamikası iqtisadi

inkişafın “yan məhsulu” kimi deyil, iqtisadi və sosial transformasiyanın ailə davranışlarında yaratdığı dəyişikliklərin nəticəsi kimi anlaşılmalıdır.

Məqalənin əsas tədqiqat sualı belə formalaşdırıla bilər: iqtisadi inkişaf və makroiqtisadi dəyişikliklər nikah və boşanma qərarlarına hansı mexanizmlər vasitəsilə təsir edir? Bu suala cavab vermək üçün məqalədə üç səviyyəli yanaşma tətbiq olunur. Birinci səviyyədə nəzəri mexanizmlər - gəlir effekti, işsizlik effekti, boşanma xərcləri, qadınların iqtisadi müstəqilliyi və sosial normaların dəyişməsi izah edilir. İkinci səviyyədə Türkiyə, Gürcüstan və Qazaxıstan nümunələri müqayisəli şəkildə təhlil olunur. Üçüncü səviyyədə isə keçid iqtisadiyyatı ölkələri və inkişaf etmiş ölkələr üzrə global dinamika nəzərdən keçirilir.

1. NƏZƏRİ ÇƏRÇİVƏ: İQTİSADI İNKİŞAF BOŞANMALARA NECƏ TƏSİR EDİR?

İqtisadi inkişafın boşanmalara təsirini izah etmək üçün bir neçə əsas mexanizm fərqləndirilə bilər. Birinci mexanizm iqtisadi təminat və nikah qərarı ilə bağlıdır. Gənclərin daimi iş, sabit gəlir, mənzil və sosial təminat əldə etməsi evliliyə daxil olma ehtimalını artırır. Buna görə iqtisadi artım dövrlərində nikah sayında yüksəliş müşahidə edilə bilər. Əksinə, işsizlik, aşağı gəlir, mənzil xərclərinin artması və gələcək qeyri-müəyyənliyi nikah qərarını təxirə sala bilər.

İkinci mexanizm ailədaxili iqtisadi stress mexanizmidir. Gəlir itkisi, borclanma, inflyasiya, işsizlik və yaşayış xərclərinin yüksəlməsi ailə daxilində münaqişələrin artmasına səbəb ola bilər. Maliyyə resursları ailə həyatında yalnız maddi təminat vasitəsi deyil, həm də münasibətlərin keyfiyyətinə təsir edən psixoloji amildir. Ailə büdcəsi ilə bağlı davamlı narazılıq, xərclərin bölüşdürülməsi üzərində mübahisələr və gələcək qorxusu nikah məmnunluğunu azalda bilər. Dew, Britt və Hustonun (2012) ABŞ ailələri üzrə tədqiqatında maliyyə mübahisələrinin boşanma ehtimalını proqnozlaşdıran ən güclü mübahisə növlərindən biri olduğu göstərilmişdir.

Üçüncü mexanizm boşanmanın iqtisadi xərci ilə əlaqədardır. Boşanma yalnız hüquqi qərar deyil; o, ayrıca yaşayış, məhkəmə və vəkil xərcləri, aliment öhdəlikləri, uşaqların saxlanması, yeni mənzil və gündəlik xərclərin ayrıca qarşılanması kimi maliyyə yükü yaradır. Buna görə iqtisadi böhran dövrlərində ailədaxili gərginlik artsa belə, bəzi cütlüklər ayrılma qərarını təxirə salırlar. Bu səbəbdən makro səviyyədə işsizliyin artması bəzən boşanma nisbətini azaltmış kimi görünə bilər. González-Val və Marcén (2017) 29 Avropa ölkəsini əhatə edən tədqiqatda işsizliyin artmasının boşanma nisbətini azaltdığını və boşanmaların pro-siklik xarakter daşdığını göstərmişlər.

Dördüncü mexanizm qadınların iqtisadi müstəqilliyi və ailədaxili güc balansının dəyişməsi ilə bağlıdır. Qadınların təhsil səviyyəsinin yüksəlməsi, əmək bazarında iştirakının artması və fərdi gəlir əldə etməsi onları uğursuz, zorakı və ya qeyri-məmnun evlilikləri davam etdirməyə məcbur edən iqtisadi asılılığı azalda bilər. Bu halda boşanmaların artması yalnız ailə institutunun zəifləməsi kimi deyil, fərdlərin, xüsusilə qadınların seçim imkanlarının genişlənməsi kimi də izah oluna bilər. Bu proses xüsusilə urbanizasiya, xidmət sektorunun genişlənməsi və sosial müdafiə mexanizmlərinin inkişaf etdiyi cəmiyyətlərdə daha aydın müşahidə olunur.

Beşinci mexanizm sosial normativ dəyişikliklər ilə bağlıdır. İqtisadi inkişaf ilə birlikdə təhsil səviyyəsi yüksəlir, şəhərləşmə artır, fərdiləşmə güclənir və ailə münasibətlərində ənənəvi rollar yenidən formalaşır. Əvvəllər boşanma sosial stiqma səbəbilə daha çətin qəbul edilirdisə, müasir cəmiyyətlərdə boşanma daha çox şəxsi qərar və hüquqi seçim kimi görülür. Bu isə boşanma davranışını gizli sosial problemdən açıq statistik göstəriciyə çevirir.

2. METODOLOJİ YANAŞMA VƏ MƏLUMAT BAZASI

Bu məqalə təsviri-müqayisəli yanaşmaya əsaslanır. Təhlildə Türkiyə, Gürcüstan və Qazaxıstan üzrə nikah və boşanma nisbətləri, real iqtisadi artım və işsizlik göstəriciləri müqayisə olunur. Nikah və boşanma nisbəti əhalinin hər 1000 nəfərinə düşən hadisə sayı kimi götürülür. Bu göstərici demoqrafik ədəbiyyatda “crude marriage rate” və “crude divorce rate” kimi tanınır. İqtisadi artım real ÜDM artımı, işsizlik isə ümumi işsizlik faizi ilə ifadə olunur.

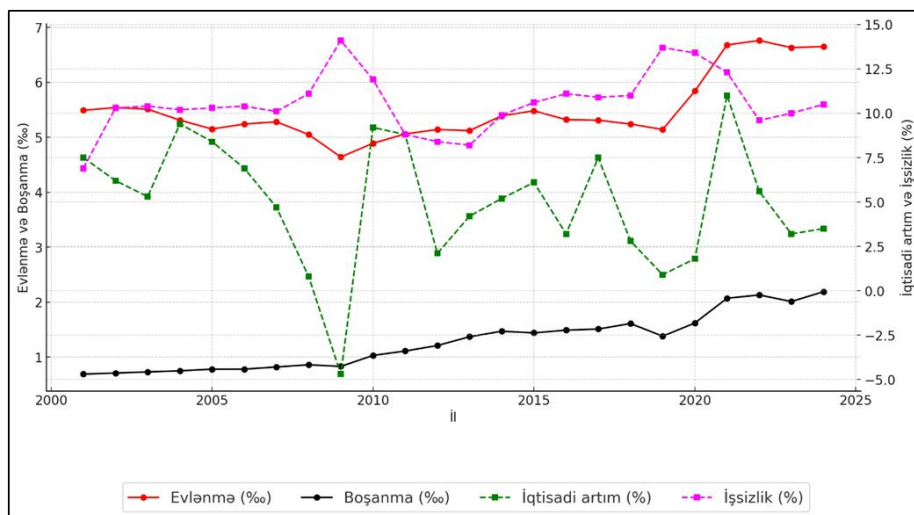
Metodoloji baxımdan iki məhdudiyyəti qeyd etmək vacibdir. Birincisi, hər 1000 nəfərə düşən boşanma sayı nikaha daxil olmuş cütlüklər arasında boşanma ehtimalını tam ölçmür. Çünki ümumi əhali üzrə boşanma nisbəti həm evliliklərin sayından, həm də əhəlinin yaş strukturundan asılıdır. Evlilik sayı azaldıqda potensial boşanma bazası da azalır. İkincisi, qrafiklərdə müşahidə olunan oxşar dinamika səbəb-nəticə əlaqəsi demək deyil. Məsələn, iqtisadi artım dövründə boşanmaların artması iqtisadi artımın birbaşa boşanma yaratması anlamına gəlmir; bu, qadınların məşğulluğu, hüquqi əlçatanlıq, urbanizasiya və sosial normaların dəyişməsi kimi paralel proseslərin nəticəsi də ola bilər.

Buna görə təhlildə “iqtisadi inkişaf boşanmaları artırır” və ya “işsizlik boşanmaları azaldır” kimi sadə nəticələrdən qaçılır. Əsas diqqət müxtəlif ölkə təcrübələrində iqtisadi dəyişikliklə ailə davranışlarının hansı istiqamətdə birlikdə hərəkət etdiyini izah etməyə yönəldilir.

3. TÜRKİYƏ TƏCRÜBƏSİ: İQTİSADI DALĞALANMALAR, URBANİZASIYA VƏ BOŞANMA ARTIMI

Türkiyə Azərbaycanla tarixi, mədəni və sosial yaxınlıqlarına görə müqayisə üçün mühüm nümunədir. Türkiyədə 2000-ci illərdən etibarən həm iqtisadi strukturda, həm də ailə davranışlarında əhəmiyyətli dəyişikliklər müşahidə olunmuşdur. Şəhərləşmə, qadınların təhsil səviyyəsinin yüksəlməsi, xidmət sektorunun genişlənməsi və ailə hüququ sahəsindəki dəyişikliklər evlilik və boşanma qərarlarına təsir edən mühüm amillərdir.

Şəkil 1. Türkiyədə evlənmə, boşanma, iqtisadi artım və işsizliyin dinamikası

Qeyd: ‰ min nəfərə düşən hadisə sayını göstərir. **Mənbə:** Türkiyə İstatistik Kurumu (2025a, 2025b, 2025c).

Şəkil 1-dən də göründüyü kimi, Türkiyədə 2000-ci illərin əvvəllərində evlənmə nisbəti nisbətən sabit qalsa da, boşanma nisbəti tədricən yüksəlmişdir. 2001-2008-ci illərdə boşanma göstəricisi aşağı səviyyədə olsa da, 2010-cu illərdən etibarən artım daha aydın görünür. Bu dövrdə Türkiyə iqtisadiyyatında həm artım mərhələləri, həm də böhran epizodları müşahidə edilmişdir. 2009-cu ildə global maliyyə böhranının təsiri ilə iqtisadi artım zəifləmiş, işsizlik yüksəlmiş, evlənmə nisbətində azalma qeydə alınmışdır. Bu vəziyyət nikah qərarlarının iqtisadi təminatla sıx bağlı olduğunu göstərir.

2020-ci il pandemiya dövrü Türkiyə üçün ayrıca əhəmiyyət daşıyır. Pandemiya həm iqtisadi fəaliyyətə, həm də sosial davranışlara təsir etmişdir. Nikah mərasimlərinin məhdudlaşdırılması, gəlir qeyri-müəyyənliyi və sosial təmasların azalması evlənmə qərarlarını təxirə salmışdır. Pandemiyadan sonra isə həm təxirə salınmış nikahların reallaşması, həm də ailədaxili gərginliklərin hüquqi ayrılmalara çevrilməsi nəticəsində evlənmə və boşanma göstəricilərində artım müşahidə edilmişdir.

Türkiyə nümunəsində diqqətçəkən məqam ondan ibarətdir ki, iqtisadi artım dövrlərində yalnız nikahların deyil, boşanmaların da artması mümkündür. Bunun bir neçə izahı var. Birincisi, iqtisadi rifahın yüksəlməsi fərdlərə müstəqil yaşayış qurmaq imkanı verir. İkincisi, qadınların məşğulluq imkanlarının genişlənməsi boşanmanın iqtisadi riskini azaldır. Üçüncüsü, hüquqi və sosial baxımdan boşanmanın daha çox qəbul edilməsi ailədaxili problemlərin gizli qalmasını deyil, rəsmi ayrılma ilə nəticələnməsini asanlaşdırır.

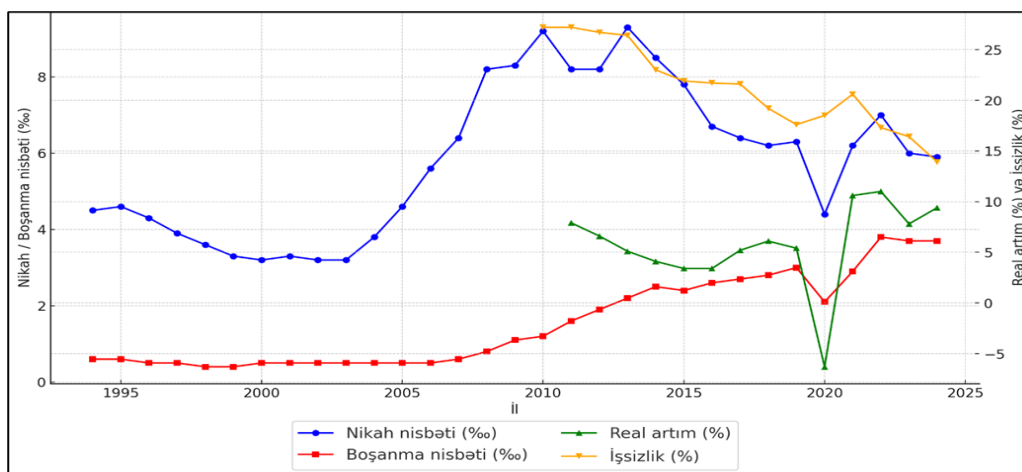
Koç və Kutlar (2021) Türkiyə üzrə apardıqları tədqiqatda iqtisadi resessiyaların boşanma nisbəti ilə əlaqəsini təhlil etmiş və Türkiyədə boşanma dinamikasının makroiqtisadi dəyişikliklərə həssas olduğunu göstərmişlər. Onların məqaləsində boşanma nisbəti ilə iqtisadi resessiya arasındakı qısamüddətli və uzunmüddətli əlaqələr ekonometrik metodlarla araşdırılmışdır. Bu nəticə Türkiyə qrafikində müşahidə olunan dəyişiklikləri izah etmək baxımından əhəmiyyətlidir: ailə qərarları iqtisadi mühitdən asılıdır, lakin bu asılılıq yalnız gəlir səviyyəsi ilə deyil, iqtisadi gözləntilər və sosial transformasiya ilə birlikdə formalaşır.

Türkiyədə boşanma sayında artım ilə bağlı digər mühüm prosesləri də diqqətə almaq vacibdir. Bu artımın əsas səbəbləri sırasında şəhərləşmə, qadınların məşğulluq imkanlarının genişlənməsi və cəmiyyətin ənənəvi ailə modelindən tədricən uzaqlaşması kimi amillər də nəzərə alınmalıdır. Məsələn, 2000-ci ildə Türkiyədə qadınların əmək bazarında iştirakı məhdud idisə, 2020-ci illərdə daha çox qadın iqtisadi müstəqillik qazanmış və bu da evlilik daxilində güc balansını dəyişdirə bilmişdir. Bununla yanaşı, ailədaxili münaqişələrə qarşı dözümsüzlüyün artması və məişət zorakılığına qarşı hüquqi tədbirlərin güclənməsi də ayrılma qərarlarının sayına təsir göstərən amillərdəndir (Arat & Günədz-Hoşgör, 2010; Dildar, 2018). Ümumilikdə, Türkiyədə 1000 nəfərə düşən boşanma nisbəti bir çox Qərbi və inkişaf etmiş ölkələrdən aşağı olsa da, son onilliklərdə qeydə alınan artım tempi ölkədə qeydə alınan transformasiyalar fonunda diqqətçəkicidir.

4. GÜRCÜSTAN TƏCRÜBƏSİ: KEÇİD İQTİSADİYYATI, BÖHRANLAR VƏ BOŞANMA XƏRCLƏRİ

Gürcüstan Azərbaycanın regional qonşusu olması və postsovet institutsional keçid təcrübəsini paylaşması baxımından mühüm müqayisə nümunəsidir. SSRİ-nin dağılmasından sonrakı illərdə Gürcüstan ciddi siyasi, iqtisadi və sosial qeyri-sabitliklə üzləşmiş, daha sonra iqtisadi sabitləşmə və islahat dövrlərinə daxil olmuşdur. Bu dəyişikliklər nikah və boşanma dinamikasında da özünü göstərmişdir.

Şəkil 2. Gürcüstanda evlənmə, boşanma, iqtisadi artım və işsizliyin dinamikası

Qeyd: ‰ min nəfərə düşən hadisə sayını göstərir. **Mənbə:** National Statistics Office of Georgia (2025a, 2025b, 2025c).

Gürcüstanda 1990-cı illərin sonu və 2000-ci illərin əvvəllərində nikah nisbəti aşağı səviyyədə olmuş, boşanma nisbəti isə nisbətən sabit qalmışdır (bax: Şəkil 2). Bu dövr keçid iqtisadiyyatının çətinlikləri, gəlir qeyri-müəyyənliyi və sosial sabitliyin zəifliyi ilə xarakterizə olunurdu. Nikah sayının azalması iqtisadi təminatlıqla əlaqələndirilə bilər. Boşanma nisbətinin aşağı qalması isə ailə institutunun güclü normativ qorunması ilə yanaşı, boşanmanın iqtisadi xərclərinin yüksək olması ilə də izah oluna bilər.

2004–2008-ci illərdə Gürcüstanda iqtisadi artımın sürətlənməsi nikah nisbətinin yüksəlməsi ilə müşayiət olunmuşdur. Bu, iqtisadi nikbinliyin evlilik qərarlarını aktivləşdirdiyini göstərir. Lakin eyni zamanda boşanma göstəricilərində də artım müşahidə olunur. Bu, iqtisadi inkişafın ikili xarakterini göstərir: rifah artımı evliliyə daxil olmağı asanlaşdırdığı kimi, uğursuz evlilikdən çıxmağı da iqtisadi baxımdan mümkün edə bilər.

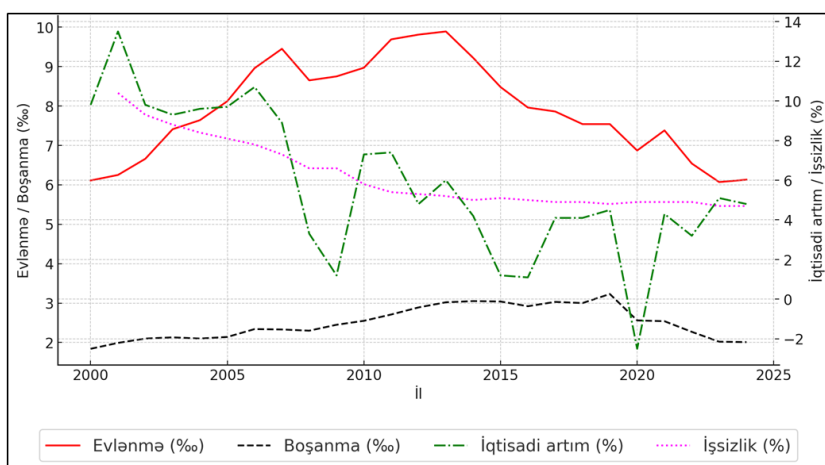
2008-ci il qlobal maliyyə böhranı və regiondakı siyasi gərginliklər Gürcüstan iqtisadiyyatına mənfi təsir göstərmişdir. Bu dövrdə boşanma nisbətində artımın kəskinləməsi ailədaxili stress amilinin əhəmiyyətini göstərir. Lakin sonrakı illərdə işsizliyin azalması və iqtisadi artımın bərpası fonunda nikah nisbətində sabitləşmə, boşanma nisbətində isə daha yüksək səviyyənin qorunması müşahidə olunur.

Gürcüstan nümunəsi göstərir ki, boşanmaların azalması hər zaman ailə sabitliyinin artması anlamına gəlmir. Bəzən iqtisadi çətinlik boşanmanı azalda bilər, çünki cütlüklər ayrı yaşamaq üçün lazımı resurslara malik olmurlar. Əksinə, rifahın yüksəlməsi boşanma statistikasını artırır, çünki fərdlər hüquqi və maddi baxımdan ayrılma qərarını həyata keçirə bilərlər. Bu baxımdan Gürcüstan təcrübəsi “az boşanma = güclü ailə” kimi sadə yanaşmanın məhdud olduğunu göstərir.

5. QAZAXISTAN TƏCRÜBƏSİ: İQTİSADI ARTIM, EVLİLİK BUMU VƏ SONRAKI AZALMA

Qazaxıstan da postsovet ölkəsi kimi Azərbaycanla müəyyən institusional oxşarlıqlara malikdir. Eyni zamanda enerji resurslarına əsaslanan iqtisadi inkişaf modeli, urbanizasiya və gəlir artımı ölkədə ailə davranışlarına təsir edən mühüm amillərdir. Qazaxıstan üzrə qrafik 2000-ci illərdən etibarən iqtisadi artım, işsizlik, evlənmə və boşanma göstəricilərinin birlikdə necə dəyişdiyini nümayiş etdirir.

Şəkil 3. Qazaxıstanda evlənmə, boşanma, iqtisadi artım və işsizliyin dinamikası

Qeyd: ‰ min nəfərə düşən hadisə sayını göstərir. **Mənbə:** Bureau of National Statistics. (2025a, 2025b), World Bank. (2025).

Şəkil 3-dən də göründüyü kimi, 2000 - 2013-cü illərdə Qazaxıstanda evlənmə nisbətində nəzərəçarpan artım müşahidə olunur. Bu dövr enerji gəlirlərinin artması, iqtisadi böyümə, işsizliyin azalması və gəlir imkanlarının genişlənməsi ilə xarakterizə edilir. Nikah sayındakı artım iqtisadi

təminatın ailə qurmaq qərarını gücləndirdiyini göstərir. Eyni dövrdə boşanma nisbətinin də artması rifah artımının yalnız ailə qurmağa deyil, həm də ailədaxili seçim azadlığına təsir etdiyini göstərir.

2013-cü ildən sonra Qazaxıstanda evlənmə nisbətində azalma tendensiyası başlayır. Bu azalma iqtisadi artımın zəifləməsi ilə yanaşı, sosial və demoqrafik amillərlə də bağlı ola bilər. Gənclərin təhsil və karyera prioritetlərinin dəyişməsi, şəhər yaşayış xərclərinin artması, mənzil bazarında əlçatanlığın məhdudlaşması və nikah yaşının yüksəlməsi evlilik qərarlarını təxirə sala bilər. Buna görə Qazaxıstanda 2013-cü ildən sonrakı dinamikanı yalnız iqtisadi artım göstəriciləri ilə izah etmək kifayət deyil.

Pandemiya dövründə Qazaxıstanda da nikah və boşanma dinamikasında müvəqqəti dəyişikliklər müşahidə olunur. Pandemiya məhdudiyyətləri, gəlir itkisi və qeyri-müəyyənlik ailə qərarlarını təxirə salmış, sonrakı illərdə isə müəyyən bərpa effekti yaranmışdır. Bununla belə, ümumi tendensiya göstərir ki, iqtisadi inkişaf ailə davranışlarına təsir etsə də, uzunmüddətli sosial transformasiyalar – urbanizasiya, təhsil, gender rolları və ailə dəyərlərinin dəyişməsi – daha davamlı təsir gücünə malikdir.

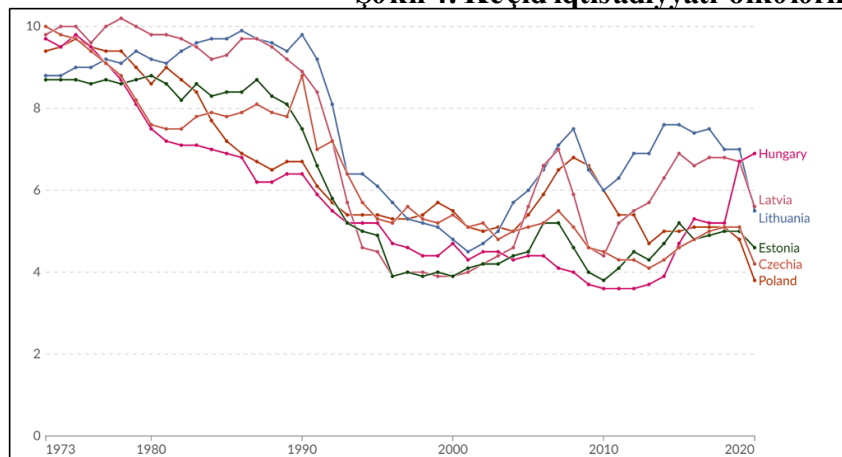
Qazaxıstan təcrübəsi Türkiyə və Gürcüstan nümunələri ilə müqayisədə bir ümumi nəticəni təsdiqləyir: iqtisadi artım nikah və boşanma proseslərini eyni anda aktivləşdirə bilər. Yəni rifah artımı həm ailə qurmaq üçün maddi baza yaradır, həm də fərdlərə uğursuz ailə münasibətlərindən çıxmaq üçün resurs verir. Bu səbəbdən boşanma göstəricisinin artmasını avtomatik sosial tənəzzül kimi qiymətləndirmək doğru deyil; bu, bəzən fərdi muxtariyyətin və hüquqi davranışın görünən statistik ifadəsi ola bilər.

6. KEÇİD İQTİSADIYYATI ÖLKƏLƏRİNDƏ NİKAH VƏ BOŞANMA DİNAMİKASI

Keçid iqtisadiyyatı ölkələrində ailə institutunun transformasiyası xüsusilə maraqlıdır. Bu ölkələrdə bazar iqtisadiyyatına keçid, dövlət təminatının azalması, əmək bazarının dəyişməsi, miqrasiya, gəlir qeyri-bərabərliyi və sosial normaların yenidən formalaşması nikah davranışlarına ciddi təsir göstərmişdir. Şəkil 4-də Macarıstan, Latviya, Litva, Estoniya, Çexiya və Polşa üzrə evlilik nisbətlərinin uzunmüddətli dinamikası göstərilir.

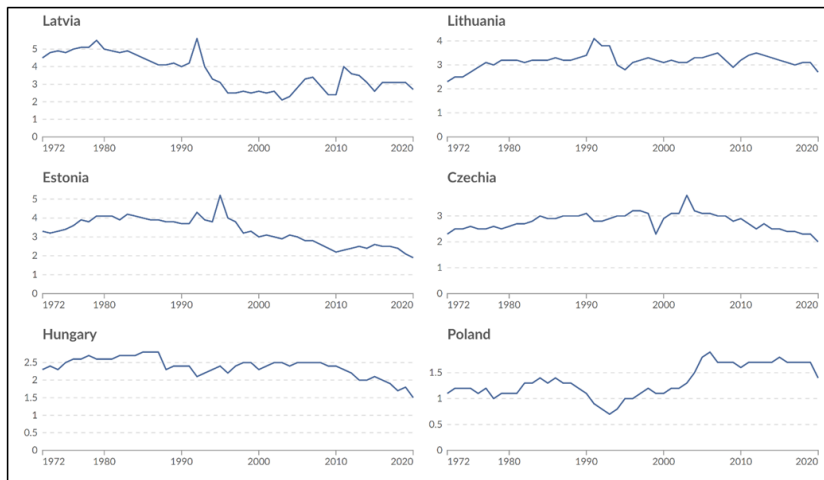
Qrafikdən görünür ki, keçid iqtisadiyyatı ölkələrində 1970-ci illərdən 2000-ci illərə qədər evlilik nisbəti ümumilikdə azalma istiqamətində hərəkət etmişdir. Bu azalma təkcə iqtisadi böhranlarla deyil, həm də ailə qurma yaşının yüksəlməsi, qeyri-rəsmi birliklərin artması, gənclərin təhsil müddətinin uzanması və fərdi həyat planlarının dəyişməsi ilə bağlıdır. Postsosialist ölkələrdə 1990-cı illərin keçid şoku sosial təminatın zəifləməsinə, əmək bazarının qeyri-sabitləşməsinə və ailə qərarlarının təxirə salınmasına səbəb olmuşdur.

Şəkil 4. Keçid iqtisadiyyatı ölkələrində evlilik nisbəti

Qeyd: ‰ min nəfərə düşən hadisə sayını göstərir **Mənbə:** Herre və digərləri (2025)

Şəkil 5. Keçid iqtisadiyyatı ölkələrində boşanma nisbəti

Qeyd: ‰ min nəfərə düşən hadisə sayını göstərir **Mənbə:** Herre və digərləri (2025).

Bununla belə, bu ölkələr arasında fərqlər də nəzərə çarpır. Məsələn, Macarıstanda sonrakı dövrlərdə evlilik nisbətində müəyyən artım müşahidə olunur. Bu, ailə siyasətləri, vergi güzəştləri və nikahı təşviq edən dövlət proqramları ilə əlaqələndirilə bilər. Digər ölkələrdə isə evlilik nisbəti daha aşağı səviyyədə sabitləşmişdir. Bu fərq göstərir ki, iqtisadi inkişafın ailə davranışlarına təsiri dövlətin sosial siyasətindən və mədəni mühitdən asılıdır.

Keçid iqtisadiyyatı ölkələrində boşanma dinamikası (Şəkil 5) evlilik dinamikasından daha mürəkkəbdir. Baltik ölkələrində 1990-cı illərin əvvəllərində boşanma göstəricilərində yüksəliş müşahidə olunmuşdur. Bu, SSRİ-nin dağılması sonrası iqtisadi və sosial şoklarla əlaqələndirilə bilər. Lakin Polşa, Macarıstan və Çexiya kimi ölkələrdə dinamika daha sabit və ya fərqli istiqamətdə olmuşdur. Bu fakt göstərir ki, keçid dövrünün ailə institutuna təsiri ölkələrin dini-mədəni strukturu, hüquqi sistemi, sosial müdafiə imkanları və əmək bazarı şərtlərindən asılı olaraq dəyişir.

Keçid iqtisadiyyatı ölkələrinin təcrübəsi Azərbaycan üçün də önəmlidir. Çünki bu ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda da bazar iqtisadiyyatına keçid, urbanizasiya, qadınların təhsil səviyyəsinin yüksəlməsi, gənclərin məşğulluq gözləntiləri və mənzil xərcləri ailə davranışlarını dəyişdirən amillərdir. Buna görə Azərbaycanda boşanma məsələsini yalnız mədəni problem kimi deyil, sosial-iqtisadi transformasiya problemi kimi təhlil etmək daha məqsədəuyğundur.

7. İNKİŞAF ETMİŞ ÖLKƏLƏRDƏ EVLİLİK VƏ BOŞANMA

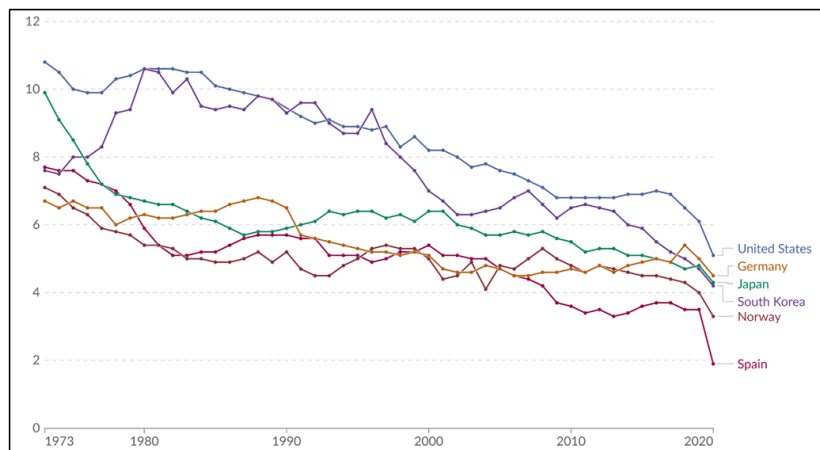
İnkişaf etmiş ölkələrdə nikah (Şəkil 6) və boşanma dinamikası (Şəkil 7) fərqli mənzərə yaradır. ABŞ, Almaniya, Yaponiya, Cənubi Koreya, Norveç və İspaniya kimi ölkələrdə iqtisadi rifah yüksək olsa da, evlilik nisbəti uzunmüddətli olaraq azalma meyli göstərir. Bu, iqtisadi inkişafın avtomatik olaraq nikah sayını artırmadığını göstərir. Əksinə, yüksək təhsil, qadınların əmək bazarında güclü iştirakı, fərdi həyat tərzlərinin müxtəlifliyi və nikahdan kənar birliklərin sosial qəbulunun artması evlilik nisbətini azalda bilər.

İnkişaf etmiş ölkələrdə evlilik nisbətində azalma ailə institutunun tamamilə zəifləməsi demək deyil. Daha çox ailə formalarının müxtəlifləşməsi, evlilik yaşının yüksəlməsi və nikahın əvvəlki dövrlərlə müqayisədə daha seçici qərara çevrilməsi müşahidə olunur. Məsələn, insanlar əvvəlcə təhsil və karyera qurur, daha sonra ailə qurmağa qərar verirlər. Bu isə nikah sayını müəyyən dövrdə azaldır, lakin qurulan nikahların keyfiyyəti və davamlılığı fərqli amillərdən asılı olur.

İnkişaf etmiş ölkələrdə boşanma nisbəti də birmənalı artım göstərmir. ABŞ-da boşanma nisbəti uzunmüddətli dövrdə azalma meyli göstərmişdir. Bu, qismən evliliklərin azalması ilə əlaqədardır: daha az evlilik daha az potensial boşanma deməkdir. Digər tərəfdən, son onilliklərdə evlilik daha çox

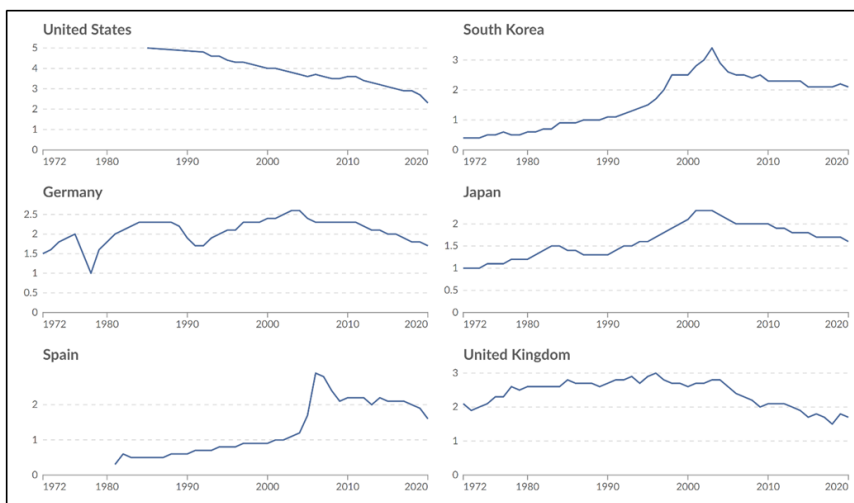
ali təhsilli və iqtisadi baxımdan sabit qruplar arasında cəmləşdiyi üçün nikahların davamlılığı arta bilər. Yaponiyada və Cənubi Koreyada isə boşanma göstəriciləri müəyyən dövrlərdə artmış, daha sonra sabitləşmişdir. Bu ölkələrdə gender rollarının dəyişməsi, qadınların əmək bazarına daxil olması və ənənəvi ailə modelinin təzyiqli boşanma dinamikasına təsir göstərmişdir.

Şəkil 6. İnkişaf etmiş ölkələrdə evlilik nisbəti

Qeyd: ‰ min nəfərə düşən hadisə sayını göstərir. **Mənbə:** Herre və digərləri (2025).

Şəkil 7. İnkişaf etmiş ölkələrdə boşanma nisbəti

Qeyd: ‰ min nəfərə düşən hadisə sayını göstərir. **Mənbə:** Herre və digərləri (2025).

İspaniya nümunəsi göstərir ki, hüquqi dəyişikliklər də statistikaya ciddi təsir edə bilər. Boşanma prosedurlarının asanlaşdırılması və sosial qəbulun artması müəyyən dövrdə boşanma nisbətində kəskin artıma səbəb ola bilər. Lakin sonrakı illərdə bu göstəricilər yenidən sabitləşə bilər. Bu baxımdan boşanma statistikasını həm real ailədaxili problemləri, həm də hüquqi sistemin əlçatanlığını əks etdirir.

NƏTİCƏ

İqtisadi inkişaf və boşanmalar arasında əlaqə çoxşaxəli və mürəkkəbdir. Təhlil göstərir ki, iqtisadi artım ailə institutuna həm sabitləşdirici, həm də dəyişdirici təsir göstərə bilər. Sabit gəlir,

məşğulluq və mənzil imkanları nikah qərarlarını dəstəkləyir və ailədaxili stressi azaldır. Lakin rifahın yüksəlməsi, qadınların iqtisadi müstəqilliyi və hüquqi əlçatanlığın artması uğursuz evliliklərin rəsmi boşanma ilə nəticələnməsini də asanlaşdırır.

Türkiyə, Gürcüstan və Qazaxıstan nümunələri göstərir ki, postsovet və regional yaxın ölkələrdə nikah və boşanma dinamikası iqtisadi şoklara, işsizliyə, urbanizasiyaya və sosial normaların dəyişməsinə həssasdır. Keçid iqtisadiyyatı ölkələrində evlilik nisbətinin azalması uzunmüddətli sosial transformasiyanı əks etdirir. İnkişaf etmiş ölkələrdə isə yüksək rifah nikahın əvvəlki sosial məcburiyyət formasından daha seçici və fərdi qərara çevrilməsi ilə müşayiət olunur.

Əsas nəticə ondan ibarətdir ki, boşanma göstəricilərini yalnız ailə dəyərlərinin zəifləməsi kimi izah etmək elmi baxımdan məhdud yanaşmadır. Boşanma iqtisadi stressin, hüquqi əlçatanlığın, fərdi muxtariyyətin, gender rollarının dəyişməsinin və sosial siyasətin qarşılıqlı nəticəsidir. Buna görə ailə sabitliyini qorumaq istəyən ölkələr makroiqtisadi sabitliyi, məşğulluğu, mənzil əlçatanlığını, sosial müdafiəni, ailə məsləhət xidmətlərini və maliyyə maarifləndirməsini vahid siyasət çərçivəsində nəzərdən keçirməlidirlər.

Azərbaycan üçün çıxarılan mühüm nəticə budur ki, ailə institutu iqtisadi siyasətdən ayrı deyil. İnflyasiya, işsizlik, borclanma və mənzil xərcləri ailə sabitliyinə birbaşa təsir göstərir. Buna görə boşanma problemini azaltmaq üçün yalnız normativ çağırışlar deyil, həm də ailələrin real iqtisadi yükünü azaldan sosial-iqtisadi tədbirlər tələb olunur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Arat, Z., & Günaydın-Hoşgör, A. (2010). Women's changing participation in the Turkish labour market and its effect on family life. *Turkish Journal of Sociology*, 34(2), 45–68.
2. Bureau of National Statistics. (2025a). The natural movement of the population of the Republic of Kazakhstan, <https://stat.gov.kz/en/industries/social-statistics/demography/publications/328609/>
3. Bureau of National Statistics. (2025b). Employment and unemployment: dynamic tables. <https://stat.gov.kz/en/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/dynamic-tables/?period=year>
4. Dew, J., Britt, S., & Huston, S. (2012). Examining the relationship between financial issues and divorce. *Family Relations*, 61(4), 615-628.
5. Dildar, A. (2018). Domestic violence legislation and women's empowerment in Turkey: Trends and challenges. *Journal of Gender and Law*, 12(1), 101–125.
6. González-Val, R., & Marcén, M. (2017). Divorce and the business cycle: a cross-country analysis. *Review of Economics of the Household*, 15(3), 879-904.
7. Herre, B., Samborska, V., Ortiz-Ospina, E., & Roser, M. (2020). Marriages and divorces. *Our World in Data*. <https://ourworldindata.org/marriages-and-divorces>
8. Koç, P., & Kutlar, A. (2021). The effects of economic recessions on divorce rates: A research on Turkey. *Sosyoekonomi*, 29(49), 65-84.
9. National Statistics of Georgia. (2025b). Gross Domestic Product (GDP). <https://www.geostat.ge/en/modules/categories/23/gross-domestic-product-gdp>
10. National Statistics of Georgia. (2025b). Population and Demography. <https://www.geostat.ge/en/modules/categories/316/population-and-demography>
11. National Statistics of Georgia. (2025c). Employment and Unemployment. <https://www.geostat.ge/en/modules/categories/683/Employment-Unemployment#>
12. Türkiye İstatistik Kurumu. (2025a). *Evlenme ve Boşanma İstatistikleri*. TÜİK. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri>
13. Türkiye İstatistik Kurumu. (2025b). *Ulusal Hesaplar: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Yıllık Hacim Endeksi*. TÜİK. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=UlusalHesaplar-GSYH>
14. Türkiye İstatistik Kurumu. (2025c). *İşgücü İstatistikleri: İşsizlik Oranı*. TÜİK. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=IsgucuIstatistikleri>

15. World Bank. (2025). GDP growth (annual %).
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>

ECONOMIC DEVELOPMENT AND DIVORCE: A COMPARATIVE ANALYSIS IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL EXPERIENCE

M. A. Adilkhanova

Lecturer

Azerbaijan State University of Economics (UNEC)

maryam_adilkhanova@unec.edu.az

Abstract: This article examines the relationship between economic development, macroeconomic stability, and divorce in the context of international experience. The main objective is to provide a comparative analysis of how economic growth, unemployment, income opportunities, women's economic independence, urbanization, and changes in social norms influence marriage and divorce dynamics. The experiences of Türkiye, Georgia, and Kazakhstan are discussed in greater detail, followed by a comparative overview of global trends in transition economies and developed countries. The analysis demonstrates that the impact of economic development on divorce is neither linear nor unequivocal. On the one hand, unemployment, inflation, and financial hardship may increase the risk of divorce by intensifying intra-family tensions. On the other hand, during periods of economic crisis, the financial costs associated with divorce may lead couples to postpone the decision to separate. Rising prosperity, in turn, may both facilitate marriage decisions and provide individuals with greater economic capacity to leave unsuccessful marriages. Consequently, the increase in divorce rates should not be interpreted solely as a sign of the "decline of family values," but rather as a multidimensional process shaped by economic modernization, legal accessibility, women's autonomy, and the transformation of the family institution.

Keywords: economic development, divorce, marriage, unemployment, GDP growth, family institution, international experience, socio-economic transformation.

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ И РАЗВОДЫ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ В КОНТЕКСТЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ОПЫТА

М. А. Адилханова

Преподаватель

Азербайджанский государственный экономический университет (UNEC)

maryam_adilkhanova@unec.edu.az

Аннотация: В данной статье анализируется взаимосвязь между экономическим развитием, макроэкономической стабильностью и разводами в контексте международного опыта. Основная цель исследования заключается в сравнительном анализе влияния экономического роста, безработицы, уровня доходов, экономической независимости женщин, урбанизации и изменений социальных норм на динамику браков и разводов. Более подробно рассматривается опыт Турции, Грузии и Казахстана, после чего проводится сравнительный анализ глобальных тенденций в странах с переходной экономикой и развитых странах. Проведённый анализ показывает, что влияние экономического развития на уровень разводов не является ни линейным, ни однозначным. С одной стороны, безработица, инфляция и финансовые трудности могут повышать риск развода, усиливая внутрисемейную напряжённость. С другой стороны, в периоды экономических кризисов высокие финансовые издержки развода могут побуждать супругов откладывать решение о расторжении брака. Рост благосостояния, в свою очередь, может как способствовать принятию решения о вступлении в брак, так и предоставлять людям больше экономических возможностей для выхода из неудачного брака. Следовательно, рост числа разводов следует рассматривать не только как проявление «ослабления семейных ценностей», но и как многомерный процесс, обусловленный экономической модернизацией, доступностью правовых механизмов, автономией женщин и трансформацией института семьи.

Ключевые слова: экономическое развитие, развод, брак, безработица, рост ВВП, институт семьи, международный опыт, социально-экономическая трансформация.